

UNIVERSITARA

Bucuresti

Cota II 289920

Inventar 781586

BIBLIOTECA SOCIALISTĂ

Constantin.

C. DOBROGEANU-GHEREA

JUDECATA POSTERITAȚII

ȘI

JUDECATA CONTEMPORANILOR

**CONCEPTIA
MATERIALISTA
A ISTORIEI**

cu o introducere biografică de
ILIE MOSCOVICI

1945

EDITURA PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT
STR. SĂRINDAR No. 7

C. DOBROGEANU-GHEREA *)

La 7 Mai 1920 în momentul când mișcarea socialistă din România a atins maximumul ei de dezvoltare, C. Dobrogeanu-Gherea s'a stins în sanatoriul Gerota din București, în urma unei operații nereușite.

Biografia lui Dobrogeanu-Gherea merită un biograf mare, căci viața lui cuprinde pagini nenumărate, cu epoci întregi din revoluția rusă, se întinde peste istoria culturală a României, cuprinde întreaga istorie a mișcării socialiste din țară.

Din nefericire nu există nimeni pentru moment care ar putea, care ar avea puterile și cunoștințele necesare să îndeplinească această uriașă operă. Și cu cât vremea trece, sarcina biografului va fi tot mai grea, pentru că toți acei cari ar putea contribui la cercetarea vieții lui Gherea dispar rând pe rând.

Singurele note biografice, foarte restrânse, le avem în „Calendarul Muncii” din 1907, iscălite de Dr. Racovski și dictate, în parte, de însuși Gherea.

Gherea s'a născut la 2 Iunie 1855 în satul Slavianca, guvernământul Ekaterinoslav, din Rusia, sub numele de Solomon Katz. Ce-au fost părinții săi, nu știm. În gimnaziul din Ekaterinoslav, elevul Katz face cunoștință cu ideile revoluționare și în clasa 5-a trebuie să părăsească gimnaziul și

---

*) Biografie publicată în „Calendarul Muncii” din 1925.

pleacă la Harkoff, unde-și pregătește bacalaureatul și intră ca audient la facultatea de științe.

La 17 ani, studentul Katz intră în cercul socialist în care se găsesc celebrii revoluționari ruși de mai târziu: Conalec, Bogolubaf și Govorulia. Socialismul rus de atunci avea forma poporanistă (narodnicestvo), care împingea pe tineri să-și părăsească viața obișnuită, să învețe o meserie manuală, sau să se facă învățători și moașe, și să trăiască în mijlocul țăranului, pentru a-l lumina și a-l deștepta la viață politică și revoluție.

Împreună cu încă câțiva studenți, Katz se întoarce în satul său de origină, unde deschide o fierărie. Urmărit de autorități au trebuit să se refugieze cu toții la Harkoff. De aici el s'a refugiat în alte părți, și în Marite 1875 este trecut în România de contrabandiști. La Iași a fost cizmar și fierar, tot de cercurile revoluționare rusești, a fost apoi trimis în Elveția, de unde a fost trimis înapoi în România ca să organizeze trecerea literaturii clandestine spre Rusia.

Intors la Iași intră într'o fierărie din strada Banu și face cunoștință cu studenții români Eugen Lupu și Stănceanu, care-l ajută la trecerea contrabandei revoluționare pentru Rusia.

Mai târziu, sub îndemnul lui Russel și Zubcu Codreanu, se mută la București, unde deschide un atelier de armurărie, intră în legătură cu revoluționarii bulgari și înființează cu Russel, Stănceanu, Istrati, Manicea și alții un cerc de socialiști români.

Se mută apoi la Ploești, unde de asemenea face un atelier de armurărie și un cerc socialist, iar în timpul războiului ruso-româno-turc deschide la Ploești o spălătorie pentru spitalele rusești.

În acest timp, aflăm din biografia lui Racovski, revoluționarul rus Katz trăia sub numele de Robert Jincs, cu pașaport american. Ce nume și câte pașapoarte a avut până

acum, ceea ce ar putea servi biografului viitor în urmărirea vieții lui Gherea, nu știm.

Robert Jincs a fost în curând mirosit de jandarmeria rusă că face propagandă prin Crucea Roșie a armatei rusești, este atras în cursă pe un vapor rusesc din Galați, dus la Reni, acolo arestat și trimis la Petersburg în fortăreața Petru-Pavlovsk, unde s'a aflat de numele său adevărat, implicat în procesul celor 193 și exilat la Mezen lângă Marea Albă. După câteva luni reușește să fugă din Mezen, ajunge în Norvegia și pleacă la Paris.

În Septembrie 1879 se întoarce pentru a treia oară în țară, unde rămâne definitiv și unde, după câțva timp, datorită intervenției lui C. A. Rossetti, capătă restaurantul gării Ploești.

Acum începe opera literară **românească** a revoluționarului rus, care-și ia pseudonimul de I. Gherea.

Gherea, străin, necunoscător al limbii, devine în curând cel mai mare critic literar al țării, își apropie, ca nimeni altul, simțul limbii, pătrunde mediul românesc în care s'au născut diferitele creațiuni literare și pătrunde în cauzele profunde ale suferințelor poporului român.

Gherea face școală, și pela revistele fondate de dânsul trece aproape toată intelectualitatea românească.

Timp de aproape 40 de ani, C. Dobrogeanu-Gherea a stat ca un profesor în viața culturală și politică a țării, dând directive literare și soluții tuturor problemelor sociale.

Opera culturală uriașă a lui Gherea constă însă în aplicarea marxismului la țările înapoiate. Deși nici concepția nici metoda nu sunt ale lui Gherea — le-au întrebuițat toți marxiiști ruși și le-a expus și Kautsky în prefețele pentru cărțile sale apărute în țările înapoiate — totuși pătrunderea adâncă a mediului românesc a făcut ca „socialismul în țările înapoiate”, expus de Gherea în nenumărate lucrări, să fie din cele mai clasice expuneri ale marxismului.

Și nu numai prin activitatea sa publică Gherea a fost

un mare profesor și îndrumător, dar zi cu zi, ceas cu ceas, se perindau pela Gherea prieteni, oameni publici și literați, socialiști români și socialiști ruși ca să-i asculte cuvântul bun și înțelept și să scoată dintr'însul o **învățătură**.

Și aici este **tragedia** vieții lui Gherea, aici este tragedia acestei personalități uriașe căzută într'o **țară înapoiată**, în una din cele mai înapoiate țări.

Mai întâi, datorită limbii în care a scris, învățătura lui Gherea, opera lui, n'a trecut granița, și această mare minte, care a produs lucruri geniale în aplicarea marxismului, în sociologie, în morală și în literatură, nu este cunoscută peste granițele României decât în cercuri restrânse de prieteni.

Aproape 40 de ani a scris, a împrăștiat lumină în jurul său în această „țară înapoiată” și în zilele de bilanț, când Gherea se uita în jurul său, vedea întuneric și gol, nu vedea decât câțiva prieteni, câțiva elevi **noi**, totdeauna noi.

Toți intelectualii cari au trecut pe la Gherea, care au gustat opera lui și cuvântul lui direct — de fapt aproape toți intelectualii țării — au dispărut așa cum au venit, au uitat tot ce au învățat, au format statele majore ale tuturor partidelor oligarhice și au contribuit la menținerea **neoiobăgiei** pe care a descris-o așa de genial Gherea.

În 40 de ani de activitate, Gherea n'a văzut numai dispărându-i rând pe rând elevii, dar a văzut dispărându-i generații de elevi, mișcarea întreagă.

De aceea Gherea **se temea** totdeauna. Se temea când vedea mișcarea socialistă dela noi ceva mai mare, mai puternică, când o vedea pornind la acțiuni mai mari. Se temea totdeauna ca acțiunile să nu întrecă forțele mișcării, ca perioadei de creștere să nu urmeze prea repede o perioadă de dare înapoi, o perioadă de dispariție.

Dar tragedia vieții lui Gherea — care formează și dânsa un capitol al socialismului în țările înapoiate — ne-o dă însăși viața sa. Acest intelectual subțire, acest titan al gândirii, a trebuit să-și piardă viața, lucrând fierăria, arămăria,

spălătoria, fiind băcan, cârciumar și bucătar în restaurantul gării Ploești. În țările înapoiate intelectualul nu poate să-și îndeplinească complect chemarea, nu-și poate depune toată energia pentru pătrunderea tainelor naturale și sociale, pentru luminarea masselor, ci trebuie să-și risipească această energie, tot talentul și munca sa, în câștigarea existenței.

Toate aceste greutăți ale luptei și existenței personale în țările înapoiate, toate aceste desiluzii în viața publică, au adus pe revoluționarul și optimistul de multe ori la desnădejde și i-au pus înaintea chinuitoarea problemă morală a muncii nerăsplătite.

Numai optimismul adânc, încrederea în viitorul omenirii, pătrunderea de filosofia și morala marxistă, au putut ține la postul său pe Dobrogeanu-Gherea, care, în minunata pagină de morală socială „Judecata posterității și judecata contemporanilor”, și-a spus sie-și și a spus aceloră care-l pot pricepe:

„Urmează-ți calea ta și lasă să vorbească lumea”.

Și calea lui, care trebuie să fie totdeauna a noastră, a fost calea care duce spre **socialism**.

ILIE MOSCOVICI

JUDECATA POSTERITĂȚII ȘI
JUDECATA CONTEMPORANILOR

[Vitorul Social. An I. N° 5 - Dec
1907. p. 409-414.]

Trăiesc un articol pt. "V. S." - N' am nimeni gata de
un, afara de acest mic fragment, care contine cat
entru fugitive, frate fugitive, ungiu me
te socialiste. Aicea, Bine intels, n' am vout sa
pun, ci numai sa indii in cate va curvinte, o con
ceptie etica, la metafizica ei, la aspectul ei social
- psihic al ei practic si chiar cu acea un cantu
biectivă, personală, pe care o au conceptiile etice
si care de genurile ar fi ele.

Acest fragment trebuie sa formeze o intes de
ce la o lucrare facuta cu raspuns, la Sai cat ean
articolul Dele din Nr. 1 al revistei "Kato Roman
easca". Articolul lui Sai cat ean puse de us
renea o problema etica si contine o judecata
torica.

Articolul meu, scris a unu un an n' a pu
st fi gata de tipar si tiparit la vreme in acum a
vita cu o parte constitutiva si raspunsul ce oper
- l fac dintr-un articol a lui Stere: "Opportunism
si desertism" - Fie oper, si un intrebare intez
in tensiune mai afirmativă, platină, odata ajuns la o
numita virsta si mai ales caind ai ajuns sa ai un
dein nervos cum il au eu, atunci vorba lui Niron
din partea xelumbata. nu mai ste vout de a se
amanda, ci trebuie om-sto subit vreu?

Ghera.

În tinerețile mele, și eu, și întreaga generație din care făceam parte, ne pasionam strașnic pentru problemele de ordin filozofic, social, și poate mai ales etic. Așa era momentul în care trăiam. Ca să te jertfești unei cauze mari, trebuie să ai o sentimentalitate și o mentalitate corespunzătoare. Discutând aprins, pasionându-se și pătrunzându-se în mod religios de chestiunile de conduită etică, de datorie către sine însuși, către ideal, către poporul din a cărui muncă trăești și te cultivi, generația aceea se pregătea pentru drumul spre Golgota.

Între altele, ne pasiona, se înțelege și chestiunea judecării oamenilor, a opiniei publice, a posterității — judecata istoriei ca sancțiune a faptelor omenești. Acela care luptă, se sbuciumă, își dă inima și sufletul pentru aroapele său, acela care se jertfește, moare, suferă martirul pentru poporul său, unde și în ce își va găsi răsplata? Pentru cel credincios, răspunsul e ușor: în cer, în raiu, răsplata o dă Dumnezeu. Dar pentru cel ce a pierdut naivele credințe strămoșești? Acela își găsește răsplata, cât trăește în simpatiile tovarășilor de luptă și în conștiința datoriei împlinite; iar după moarte, în recunoștința urmașilor, în judecata istoriei.

Pe cel ce se jertfește și moare pentru poporul său, poporul nu-l va uita, ci-l va pomeni veșnic cu evlavie și recunoștință. Se poate oare o răsplată mai frumoasă? Pe când cel ce trăește numai pentru sine, dispăre fără urmă, cel ce

se jertfește pentru alții, trăește în recunoștința posterității, devine nemuritor.

Această concepție morală a răsplătei ne părea pe atunci strașnic de înaltă, pe când de fapt ea nu era decât morala curentă, mercantilo-burgheză, purtând toate caracterele societății moderne, până și în termenii de plată și răsplată.

Intr'o zi, o întâmplare a dat o mare lovitură concepției noastre morale, iar prilejul pentru aceasta a fost generoasa dramă a lui Schiller „Don Carlos”. Ar fi de prisos, cred, să mai spun că citeam cu evlavie pe Schiller, și că operele lui, cele mai favorite ne erau Wilhelm Tell și Don Carlos. O, cu ce venerație ne închinam noi înaintea marelui idealist marchizul Posa, câtă compătimire și caldă simpatie aveam pentru bietul Don Carlos, și cum îl uram din fundul sufletului pe tiranul rege și părinte, Filip al doilea... Și iată că citim într'o zi cum că din colbul cronicilor vechi, un istorician a scos niște documente cari dovedesc că Don Carlos a fost un ticălos și un stricat, marchizul de Posa un intrigant și un mizerabil, iar Filip al doilea un părinte bun, nenorocit și demn de compătimire *).

Puteți să vă închipuiți ce perturbare morală a produs în noi această descoperire. Cum? Vrea să zică e posibil ca un om care-și dă toată inima și tot sufletul pentru semenii săi, să fie nu numai hulit, torturat și lapidat de contemporani, dar chiar și în viitor; grație unui complex imbecil de împrejurări, grație nepriceperii voite sau nevoite a unui istorician, acest om bun și drept să trăiască în mintea și în sufletul posterității ca un ticălos și un mizerabil, iar în schimb un altul, rău, crud, mizerabil, grație aceluiași sau altor împrejurări să trăiască în mintea și sufletul posterității recunosătoare, ca un om bun, drept, sfânt. Dar atunci unde e dreptatea? Și dacă există nedreptăți mari ce trăesc **veșnic**,

*) Pe urmă s'a dovedit că tot Schiller avea dreptate.

și dacă fapta ta bună poate să rămână, nu numai veșnic nerăsplătită, dar și pentru vecie prefăcută în contrarul ei, atunci există oare dreptate, etică în general? Și atunci pentru ce să mai trăești, să suferi, să te jertfești? Și câți vor fi în felul acesta osândiți pe nedrept de judecata urmașilor, de judecata istoriei? Fi-vor mulți, fi-vor nenumărați?

Privind cu băgare de seamă în jurul nostru, ne convințeam că trebuie să fie nesfârșit de mulți. În adevăr, dacă judecățile posterității le putem cu greu controla, pe cele ale contemporanilor însă cu mare ușurință. Sunt doar judecățile ce se fac zilnic în jurul nostru. Și ce judecăți! Incepând cu mahalagioaica ce-și clevește vecinele toată ziua, urmând cu prietenul care-și aranjează pe amici, trecând peste ziaristul care judecă cu desinvoltură despre toți și despre toate, și ridicându-te până la opinia publică, până la marele Galeoto, care judecă și osândește în ultima instanță, ce mulțime imensă, nesfârșită de judecăți strâmbe, false, nedrepte!.. Dar oare judecățile posterității, ale istoriei, nu sunt rezultatul judecății contemporanilor? Și atunci judecata posterității, rezultatul judecății nesfârșitelor generații de contemporani, nu trebuie să fie oare o întreagă hecatombă de osândiți fără de cuvânt, și osândiți pe vecie? Ne îngrozim, ni se revoltă tot simțul de dreptate, când auzim că un om a fost prin greșeală osândit și că și-a făcut osânda. Dar iată o întreagă hecatombă de spectri, a acelor ce pe nedrept au fost osândiți de posteritate! Și de ce micime, de ce frică și de ce lașitate trebuie să fie pătruns sufletul omului față cu această stăpânire rușinoasă!... Și omul credincios e pătruns de același sentiment de micime, de frică și de lașitate față de Dumnezeu sau judecătorul suprem, fiind că nu știe nici odată singur cum are să-i iasă procesul. Dar omul cu adevărat credincios are cel puțin un respect adânc pentru judecătorul său, îl crede milostiv și drept. Dar să atârni de un judecător care poate să te condamne, nu numai în viața asta, dar și în cealaltă, pe vecie, fără ca să ai încredere în

nepărtinirea lui, fără ca să ai măcar stimă pentru dânsul, — se poate o robie mai degradatoare ? Și atunci unde și în ce să-ți găsești reazăm pentru viața ta morală, sancțiune pentru faptele tale, stimul moral pentru activitatea ta ? ! Și mai ales, unde e concepția etică liberatoare, care să scape pe om de acea înjositoare robie ? Unde să-ți găsești armonia sufletească ?

Chinuitoare întrebări.

Au trecut anii, am trăit, am suferit, am muncit, am citit pe Spinoza, Goethe, filozofia științifică modernă, cea clasică germană, am studiat pe Marx, și a venit libertatea, împreună cu concepția etică liberatoare.

Reazămul sufletesc, sancțiunea morală a faptelor noastre, stimulul activității noastre etice, nu trebuie căutate în afară de noi, — numească-se ele opinie publică, judecata posterității, a istoriei sau a lui Dumnezeu; ci centrul de gravitate etic trebuie strămutat din afară înlăuntrul omului, în conștiința noastră morală, în însăși faptele noastre.

După cum nu pierе nimic în marele tot care se numește Universul, nici un atom de materie, nici o undă de energie, tot așa nu pierе nimic din viața și activitatea sufletească, socială. Fiecare om, care trăește în societate, dela cel mai umil până la cel mai mare, după cum înrăurește și schimbă prin activitatea sa materială, mediul material în care trăește, tot așa înrăurește și schimbă prin viața sa psihică, socială și morală, mediul psihic, social și moral. Aceste schimbări odată produse, nu mai dispar, cum nu dispere nimic în lume, ci trăesc mai departe, trăesc veșnic în lumea morală, răspândindu-se într'insa ca undele călătore ale unei mări, ce merg veșnic, fără de sfârșit spre... **aeternitas**.

În **aceasta**, stă viața veșnică morală a omului.

Draper, pare-mi-se, a spus că în spațiul îngust al camerei în care trăește omul se întipărește și se înregistrează, nu numai viața lui materială, dar și cea psihică, astfel că

întregul lui sbucium sufletesc ar putea fi descifrat de pe pereții odăiei de un om dotat cu cunoștințe supraomenești.

Tot așa un om dotat cu cunoștințe supraomenești ar putea citi viața morală a fiecărui om întipărită în acest imens nesfârșit și etern mediu ambiant care se numește lume. Prin urmare, omul trăește în adevăr veșnic în faptele lui morale, cari sunt așa cum le-a făcut el, și așa vor rămâne în eternitate; viața morală viitoare și-o crează omul însuși prin felul cum trăește viața trecătoare de aici, în bine și frumosul moral, sau în oprobriu.

Dar atunci omul nu mai depinde moralmente de gura lumii, de opinia publică, de judecata urmașilor, a istoriei?.. Se înțelege că nu. Ba nici chiar de judecata cerească n'are de ce să se turbure. Să sune trâmbițele judecății din urmă; eu nu mă prezint înaintea ei. Ce poate face însuși Dumnezeu faptelor mele morale, când ele odată create își urmează înaintea pe vecie mersul lor nestrămutat ca destinul?.. Dacă însă prin modul vieții mele trecătoare, sunt eu însumi creatorul vieții mele morale viitoare, care nu poate de nimeni și de nimic să fie schimbată, aceasta însemnează deplina, definitivă liberare a omului de toate lanțurile vedeniilor religioase și ale nălucirilor sociale și împreună cu spectrul „gintei dureroase” osândite la infern de judecata cerească, dispăre și spectrul acelei hecatombe de osândiți pe nedrept la judecata posterității; și una și alta devin basme fioroase, bune de speriat copiii și naivii. Iar omul emancipat în fine pe deplin de această robie înjositoare, robia morală, omul liber, senin, recăpătând cel mai mare bine omenesc, armonia sufletească, poate păși, senin și liniștit, printre semenii săi, iar deviza conduitei lui poate să fie, trebuie să fie, minunatele și mândrele cuvinte ale marelui florentin:

„Segui il tuo corso, e lascia dir la gente”.

„Segui il tuo corso”...; bine, dar care „corso”, care e drumul ce duce spre bine?... Așa e, sunt singur creatorul

nemuririi mele morale, prin suma binelui și a frumosului moral ce voiu făptui în această viață pământească. Dar ce e bine? Ce e rău? Pentru care drum trebuie să merg, ca să realizez cea mai mare sumă de frumos moral?

Chinuitoare întrebări...

Și la aceste chinuitoare întrebări, răspunsul mi l-a dat marxismul. Acei cari au cetit ceva de Marx sau mai bine, asupra lui Marx, nici nu bănuiesc că marxismul nu e numai un complex de geniale analize economice, o doctrină economico-socială, dar el conține o filozofie a istoriei, o etică, o întregă concepție a vieții.

Binele și răul nu sunt creațiuni absolute ale dumnezeirii, ci creațiuni foarte relative ale societății. Un om care ar fi singur pe lume, n'ar putea să aibă nici cea mai mică noțiune de bine sau rău. Numai rațiunile dintre oameni crează sentimentele și noțiunile morale. Așa dar, binele și răul, precum și drumul ce duce la ele, n'au prin ele însă-le semne distinctive după cari să poată fi cunoscute, ci se pot distinge și pricepe numai din relații omenești. Relațiile însă dintre oameni se schimbă grozav de mult de-alungul evoluției omenirii, după diferitele epoci istorice, și împreună cu ele se schimbă și noțiunile de bine și de frumos moral, și ceea ce azi e bine, mâine poate să fie rău.

O epocă istorică se deosebește prin felul traiului material al oamenilor, și fiecărui fel material de traiu îi corespunde o anumite ideologie, o anumite etică. Fiecare epocă istorică are deci și o etică a ei proprie. Această etică nu e omogenă pentru toată societatea, după cum nu e omogenă nici societatea însăși, ci e împărțită în clase, cari prin lupta lor dau întregul conținut al istoriei.

Din aceste clase, unele, prin traiul și lupta lor socială, sunt regresive, tind să ducă societatea îndărăt, iar altele sunt progresive, adică prin traiul și lupta lor duc societatea spre progres și lumină; și după cum e tendința socială a claselor, așa e și etica lor. În fiecare epocă istorică există astfel de

etică inferioară și o etică superioară; aceasta din urmă, reprezintă tocmai aspectul etic al luptei acelei epoci spre progres, spre lumină. De această ideologie, de această activitate și luptă, de această etică superioară a epocii tale, leagă-ți activitatea ta și conduita ta morală, pătrunde-te de cele mai înalte idealuri ale vremii tale și atunci ești sigur că vei merge pe drumul cel adevărat, pe drumul cel drept; atunci senin, poți să-ți urmezi calea, având ca deviză minunatele și mândrele cuvinte ale marelui florentin:

„Segui il tuo corso, e lascia dir la gente”.

Pentru epoca în care trăim, această activitate și luptă, și idealurile ei înalte, și etica ei superioară, se rezumă în cuvântul **Socialism**.

CONCEPȚIA MATERIALISTĂ
A ISTORIEI

Titlul conferinței mele este, precum s'a anunțat „despre concepția materialistă a istoriei”. Titlul însă, ca toate titlurile de altmintrelea, nu corespunde în totul cu conferința ce voi desvolta înaintea dumneavoastră. Ar fi fost mai bine, poate s'o intitulez „concepția materialisto-economică a istoriei” ori și mai bine „momentele hotărâtoare în istorie după concepția materialistă a istoriei”. Dar în acest caz, titlul ar fi fost, precum vedeți, prea lung și de aceea am preferat pe cel dintâi.

Acum, înainte de a aborda subiectul ce mi-am propus, înainte de a vorbi despre concepția **materialistă** a istoriei, sunt nevoit să spun câteva cuvinte despre alte concepții, cari au precedat-o, ori cari acum chiar îi dispută dominarea în filozofia istoriei.

Prima concepție istorică e de sigur concepția teologică. După această concepție, acela care guvernează într'un mod arbitrar și absolut istoria omenirii, e Dumnezeu. Orice întâmplare istorică, orice schimbare în mersul omenirii, își găsea explicația în voința dumnezeiască.

Să-mi dați voie să nu mă ocup de loc de această concepție: ea și-a trăit traiul; a o combate ar fi, cum zice francezul, **enfoncez des portes ouvertes**.

A doua concepție, care a domnit multă vreme în filozofia istoriei, e concepția idealistă, metafizică, spiritualistă. Aceasta vedea cauza întregii istorii, momentul hotărâtor în mișcarea istorică a omenirii, în **idee** ori în **spirit**, un spirit

mai mult sau mai puțin transcendențial, absolutamente liber, nesupus legilor universale, nesupus determinismului universal, ci mai curând guvernând el, spiritul, aceste legi.

În parte, greșeala acestei teorii se explică prin următoarea iluziune psihică.

Cine e chemat să ne dea explicarea tuturor fenomenelor naturale și sociale? Cine e chemat să explice, să judece care e factorul hotărâtor în istoria omenirii? Evident, că intelectul, spiritul omului. Spiritul trebuie să chibzuiască, să judece, să hotărască. Și românul, cum știți, are o vorbă: „cine 'mparte, parte-și face”. Așa a făcut și intelectul. Chemat să judece care e factorul hotărâtor în mersul omenirii, el s'a erijat pe sine în acest factor, ba mai mult, prin aceeași iluziune psihică, s'a erijat în factorul suprem al universului întreg, nesupus legilor universale, ci cârmuind el aceste legi.

Despre această concepție iarăși nu voi vorbi, căci și dânsa și-a trăit traiul, cum ar zice germanul „**ein überwundener Standpunkt**”.

Nu mă voi ocupa, deci, decât de concepțiile științifice, științifice cel puțin în metoda lor.

Care este caracteristica acestor din urmă concepții? Ceea ce caracterizează concepțiile științifice ale istoriei, și le deosebește de concepțiile teologice și metafizice, e că cele științifice admit determinismul universal. Ele admit că tot universul e supus unor legi imuabile, neștrămutate și că omenirea, intelectul ei, istoria, totul nu face excepție, fenomenele sociale ca și cele naturale sunt deopotrivă supuse legilor universale, determinismului universal.

Dar determinismul universal nu ne dă încă răspunsul la cele ce ne interesează acum în special. Căci determinate sunt toate fenomenele, fie fizice, chimice, biologice, fiziologice ori psihologice; determinate sunt și fenomenele istorice. Aceea ce însă ne interesează acum în special, este **cum și de cine** sunt determinate fenomenele acestea istorice. Sau, cu alte cuvinte, cari sunt cauzele, sau care e cauza prefacerilor sociale,

schimbărilor istorice; care e esența procesului istoric, care e rostul istoriei, dacă mă pot exprima astfel? Ei bine, răspunsurile date acestor întrebări se cheamă tocmai **concepții istorice**.

Dar concepțiile istorice științifice sunt și ele felurite. Să trecem în revistă câteva din ele înainte de a ajunge la aceea care ne interesează în special.

După unii, cauza principală și determinată a întregii mișcări a omenirii sunt factori istorici ei înșiși; prin acțiunea și prin influența lor reciprocă, ei dau direcția, ei hotărăsc mersul istoric al omenirii. De exemplu: morala e un factor istoric, intelectul și cunoștințele științifice sunt și ele un factor politic, instituțiunile politice asemenea, și așa mai departe. Toți acești factori influențează unul asupra altuia: morala influențează asupra intelectului, intelectul asupra moralei, amândouă asupra politicii, politica asupra lor și așa mai departe.

Precum vedeți, această concepție cuprinde un adevăr netăgăduit, aproape banal; dar nu ne dă nici un răspuns la întrebarea noastră ci numai o tautologie banală. În adevăr, ce căutăm noi? Căutăm factorul hotărîtor al istoriei. Or, mișcarea istorică constă tocmai din suma factorilor istorici și din reciproca lor influență. Astfel dar, când la întrebarea: „care e factorul hotărîtor al istoriei?” ni se răspunde: „factorii istorici și influența lor reciprocă”, e tot una ca și cum ni s'ar răspunde: „factorul hotărîtor al istoriei e istoria!”.

Dar dacă această concepție ne dă un răspuns fals, metoda întrebuițată de ea, căutând răspunsul chiar în istorie, e foarte adevărată. Pentru că în adevăr, în erarhia științelor, istoria și filozofia ei e știința cea mai superioară. O știință mai înaltă, în care am putea căuta răspunsul, nu există, deci tot în ea trebuie să-l căutăm. Concepția teologică și idealistă nu face tot astfel, ci negăsind o știință superioară care să dea explicația fenomenelor istorice ea a inventat ceva superior, pe Dumnezeu. Dar noi, cari nu mai credem în iluzii,

suntem nevoiți să căutăm în înșiși factorii istorici. Și dacă, **cu toți factorii**, ajungem la o tautologie banală, trebuie să căutăm **un** factor ori o grupă din ei, nu suma tuturor.

Cam așa au și făcut, într'un mod conștient ori inconștient mai toți istoricii, filozofii istoriei, sociologii ori simplii diletanți. Toți au căutat acest factor, care, spre pildă, pentru unii, **factorul politic** e momentul hotărîtor; instituțiile politice, pentru aceștia dominează și hotărăsc întregul mers al omenirii. Pentru un Conte, Mill ori Buckle e dezvoltarea intelectului, spiritului, cunoștințelor. Buckle afară de factorul intelectual, mai adaugă și un alt factor, mediul climatic, pozițiunea geografică.

După Spencer, factorul hotărîtor e nu intelectul, ci pornirile, sentimentele, pasiunile; după Fustel de Coulanges, credințele religioase sunt acelea care în Roma veche au hotărît felul familiei, relațiunile economice între stăpân și rob, instituțiunile politice, etc.

După Taine, principalul e mediul, rasa, caracterul fiziologic și psihologic al oamenilor dintr'o anumită societate. Acest caracter hotărâște forma instituțiunilor, credințelor, moralei, dreptului, literaturii, etc.

Pentru Gumplovicz, factorul hotărîtor care determină mișcarea istorică a omenirii, e lupta între grupele sociale (grupe etnice, de rasă, clase sociale, etc.).

Pentru Bastian, cugetarea e factorul primar și esențial, însă nu cugetarea individuală ci cugetarea socială, cugetările popoarelor (*Völkergedanken, Gedanke der Gesellschaft*).

Pentru darwiniști, cari au introdus darwinismul în sociologie **tale-qualie**, factorul de căpetenie e lupta pentru trai, selecțiunea naturală.

Încât, precum vedeți, concepțiile istorice cari tind a ne lămuri factorul principal, cauza întrucâtva a întregului mers al omenirii, sunt multe și nici nu le-am enumerat pe toate.

Una din aceste concepții, cea mai adâncă și cea mai

vastă, după părerea mea, e concepția materialistă care va face subiectul acestei conferințe.

Acum 40 de ani, concepția aceasta a fost formulată de Karl Marx, genialul fondator al socialismului științific împreună cu Fr. Engels, colaboratorul său; iar peste 20 de ani, marele savant antropolog american, Lewis Morgan, a descoperit aceeași teorie — fără să cunoască pe Marx — și i-a dat o bază de fapte, o bază inbranlabilă în marea-i lucrare **Ancient society** (societatea veche).

După concepția materialistă, factorul hotărîtor în mersul istoric al omenirii, n'a fost nici intelectul nici pornirile și pasiunile omenești, ci bazele materiale ale societății, modul de producere și de împărțire a produselor trebuincioase traiului. După cum psihologul caută și găsește explicarea vieții psihice în organizația fiziologică a individului, tot astfel un sociolog poate găsi explicația vieții sociale în economia socială, care e fiziologia societății. Și după cum toată viața sufletească a unui individ e condiționată de organizația lui fiziologică, tot astfel întreaga viață a societății (morală, gândirea, instituțiunile ei juridice și politice, etc.) sunt condiționate și hotărîte de organizația economică a societății, de modul cum se produc și se distribuie bogățiile în societate. Într'un cuvânt, mersul economic, procesul economic hotărâște întreg procesul istoric al omenirii.

La o anumită treaptă de dezvoltare economică, atunci când munca devine mai rodnică, atunci când bogățiile ajung mai îmbelșugate, se crează clasele sociale cu interese protivnice și intrând în luptă între ele.

Lupta acestor clase dă conținutul istoriei. Dar clasele ele însă-le și lupta aceasta a lor la fiecare epocă sunt hotărîte de modul cum la epoca aceea se produc și se distribuie bunurile materiale.

Astfel dar, procesul economic hotărăște viața socială de-a lungul istoriei întregi și o parte din vremea preistorică.

Iar întrucât privește începuturile cele mai depărtate ale omenirii, vremea când nici nu exista un proces economic propriu zis, pentru această depărtată preistorie, momentul hotărîtor, factorul principal al dezvoltării a fost însăși producerea oamenilor, felul relațiilor sexuale, forma organizației familiare.

Iată, în câteva cuvinte, concepția materialistă. Ea poate părea la prima vedere foarte stranie, după cum foarte stranie a părut și teoria darwinistă.

Înainte de a urma cu dezvoltarea acestei concepții, să vă citez în câteva rânduri cum unul din creatorii ei chiar, Fr. Engels, o formulează:

„După concepția materialistă, momentul hotărîtor în istorie este de două feluri: pe de-o parte producerea de lucruri trebuincioase pentru traiu; lucruri de hrană, îmbrăcăminte, locuit și uneltele trebuitoare pentru îndeplinirea altor scopuri, pe de altă parte producerea speciei. Instituțiile sociale sub care trăesc oamenii dintr'o perioadă istorică anumită, sunt hotărîte prin amândouă felurile de producere: prin treapta de dezvoltare a muncii pe de o parte și pe de alta prin familie. Cu cât munca este mai puțin dezvoltată, cu cât este mai mărginită câtimea producerilor ei, cu atât organizația socială se arată mai predominantă de legătura sexuală”.

Iar cu cât se dezvoltă forțele economice, instrumentele de muncă, productivitatea muncii, cu atât factorul acesta rămâne esențialul care condiționează întregul mers istoric al omenirii. Acesta e după concepția materialistă a istoriei, factorul hotărîtor, ori, cum zice Engels, momentul hotărîtor în istorie. Acest moment e, deci, dela început: mai ales organizarea relațiilor sexuale, organizarea familiei; pe urmă: mai ales viața economică, felul de producere și distribuire a bogățiilor.

Să spunem câteva cuvinte despre cel dintâiu:

Dela începutul omenirii, un început care se pierde în întunericul trecutului și asupra căruia nu putem avea decât indicațiuni indirecte, relațiunile sexuale între sălbaticii ce se strângeau într'un fel de trib, n'au fost supuse la nici o regulă, ca la animale. Câte puțin însă au început să se organizeze familia.

Prima formă a familiei organizate, a fost familia între rude de sânge. Toți membrii tribului dintr'o generație constituiau o familie. Toți bărbații acestei generații aparțineau tuturor femeilor aceleiași generații și femeile aparțineau bărbaților. Copiii acestei familii mixte erau socotiți ca frați și surori între ei, și aceasta mai mult sau mai puțin pe drept cuvânt, deoarece copiii puteau să știe cine le e mamă, dar nu și cine le e tată. Acești frați și aceste surori formau între ei o a doua familie: iarăși toți bărbații și toate femeile din această generație aparțineau unii altora. Copiii lor, iarăși frați și surori între ei, formau a treia familie, și așa mai departe. Așa că, dacă luăm trei generații, toți bunicii și toate bunicile în trib formează o familie, toți tații și toate mamele o altă familie, toți copiii o alta. Astfel dar, în această primă familie organizată, părinții sunt excluși deja din relațiunile sexuale cu copiii lor.

Această excludere merge mai departe și încep să fie excluși din conviețuirea sexuală frații și surorile din aceeași mamă, pentru că precum am zis, în această familie primitivă nu se putea ști cine cu cine e frate ori soră după tată. Această a doua excludere, puțin câte puțin a produs familia **puanalua**, pe care o găsim în Hawai.

Familia aceasta e următoarea:

Un număr de femei surori, vere primare, secundare, etc., sunt femeile comune unei grupe de bărbați, cari sunt bărbații comuni ai lor. Între acești bărbați însă nu poate figura nici un frate de sânge al vre-unei femei; pe de altă parte un grup de bărbați frați, veri primari, secundari, etc., sunt bărbații comuni unui grup de femei, dar între aceste femei nu

este nici o soră a vre-unui bărbat. Astfel în familia puanalua sunt excluși din relațiile sexuale frații și surorile.

Această excludere a mers mai departe și, spre pildă, la locheji și alte triburi, conviețuirea sexuală e interzisă între toate rudele, oricât de depărtată ar fi fost înrudirea. Așa la barbari, excluderea conviețuirii între rude a ajuns mult mai departe decât chiar la noi, unde e permisă căsătoria nu numai între veri mai depărtați, dar chiar între veri primari.

Care a fost acea forță oarbă care a hotărît începuturile organizării familiei? A fost o lege naturală din domeniul biologiei, **selecțiunea naturală**, legea formulată de Darwin. Triburile, în cari a început să se organizeze familia și să se excludă dela relații sexuale mai întâi pe părinți, apoi pe frați, produceau membri de ai tribului mai puternici, mai înarmați în lupta pentru existență decât triburile, în cari nu se organizase familia, în cari nu se făcuse excluderea aceasta.

Așa dar, organizația familiei și evoluția ei au fost factorul hotărîtor în desvoltarea vieții societăților omenești dela începutul desvoltării lor. Mulțumită acestui factor, specia omenească a ajuns mai puternică fizicește și intelectualicește, a început să aibă influență asupra naturii înconjurătoare, de care era stăpânită într'un mod absolut, a început o serie de victorii asupra naturii, o serie de invenții de instrumente de muncă, arcul și săgeata, olăria, domesticirea animalelor, etc. Și cu cât crește productivitatea muncii, cu cât cresc bogățiile, cu atât acest factor economic devine într'un mod hotărîtor factorul principal, momentul hotărîtor al istoriei, iar familia — deci fiind bine înțeles un factor de o mare importanță — începe totuși să joace un rol mai supus. Factorul hotărîtor însă devine, încă odată, baza materialo-economică a vieții sociale, modul de producere și de distribuire a bogățiilor, relațiunile economice. Și pentru a fi mai scurt, am să numesc această viață economică **procesul economic** al societății.

Pentru a dovedi înrâurirea și forța acestui factor în desvoltarea istorică, ar trebui să facem împreună analiza întregii

istoriei a omenirii, aplicând la această analiză concepția materialistă. Bine înțeles, aceasta n'o putem face într'o singură conferință. De aceea ne vom mulțumi cu câteva exemple și încă dezvoltate cât se poate de pe scurt.

Să luăm ca prim exemplu pozițiunea femeii în familie și societate. Timp foarte îndelungat toți istoricii au crezut că pozițiunea femeii în familie și societate a fost cu atât mai rea cu cât ne adâncim mai mult în trecut; că familia s'a început prin aservirea, prin sclavia femeii. Bachofen a fost cel dintâi care a demonstrat falsitatea acestei credințe, descoperind așa numitul de el „Muterrecht” (gynalkokratie). Bachofen a descoperit o stare a familiei în care capul familiei nu era bărbatul, ci femeia.

Marea cantitate de fapte strânse de Bachofen pentru sprijinirea tezei sale, lucrările de mare însemnătate făcute în urma lui, au întărit această descoperire, au arătat că precăderea femeii în familia primitivă nu e un fapt exclusiv, găsit de vre-un trib, și datorit unor împrejurări excepționale, ci e o stare anumită prin care a trecut omenirea în general, au arătat că la un anumit grad de dezvoltare în familii primitive stăpâna e femeia și nu bărbatul.

Să vedem cum s'ar putea explica faptul acesta atât de straniu la prima vedere. Cum s'ar explica faptul că la un trib sălbatec, în vechime, pozițiunea femeii în familie și societate a fost mai bună decât pozițiunea ei în cea mai mare eflorescență a civilizației grece; cum s'ar explica faptul că pozițiunea femeii în familie și societate la Irochejii de azi e superioară pozițiunii femeii în unele națiuni civilizate tot de astăzi.

Evident că faptul acesta, straniu la prima vedere, nu poate fi explicat prin teoriile lui Buckle ori Spencer; evident că, dacă progresul cunoștințelor ori al simțămintelor ar fi factorul hotărîtor în dezvoltarea omenirii, atunci pozițiunea familiară și socială a femeii ar trebui să fie mult mai bună

la popoarele civilizate, decât la cele barbare, pe când de fapt, în parte cel puțin, se întâmplă contrariul.

Explicația însă ne-o dă concepția materialistă a istoriei.

După cum ați văzut, în familia primitivă: promiscuă, puanalua, etc., prin felul organizării familiare, se putea ști cu siguranță cine este mama copiilor din trib, nu însă și cine e tatăl. Evident dar că femeile trebuiau să aibă o pozițiune superioară în familie față cu bărbații. De altă parte, factorul material, economic, viața materială a triburilor primitive nu se opunea ci chiar lucra în aceeași direcție: câtă vreme n'a existat încă instrumente mai puternice, atâta vreme munca bărbatului în afară de casă n'a fost mai rodnică, mai importantă decât munca femeii din casă: vânătoarea foarte puțin sigură cu arcul și cu săgeata era tot așa de puțin roditoare ca și munca femeii acasă; astfel dar femeia în gospodăria triburilor era un factor economic tot așa de important — dacă nu și mai important — ca și bărbatul.

Dar oamenii au progresat economicște și, cu cât se îmbunătățeau instrumentele de muncă, instrumentele de vânătoare, domesticirea animalelor, instrumentele de agricultură, etc., cu cât deci munca făcută de bărbat ajungea mai importantă față cu cea făcută de femeie, cu cât bărbatul se făcea un factor economic mai însemnat decât femeia și cu cât creșteau bogățiile economice, cu atât scădea înrăurirea femeii în familie și societate (trib), până ce, la un anumit grad de dezvoltare economică, precumpănirea femeiască face loc precumpănirii bărbătești, moștenirea în linia femeiască se prefăce în moștenire în linie bărbătească, spița neamului (**Abstammung**) în loc să se socotească după femeie, începe să se socotească după bărbat; într'un cuvânt, „das Mutterrecht” se schimbă în „das Vaterrecht”. „Gynaiokratia” în „Androkratie”; — și astfel se săvârșește robirea și aservirea sexului femeiesc prin sexul bărbătesc, aservire care durează de mii de ani. Distrugerea dreptului femeii a fost ruina istorică a sexului femeiesc; „Der Umsturz des Mutterrechts war die

weltgeschichtliche Niederlage des weiblichen Geschlecht's'' zice cu drept cuvânt Engels.

Iar pornirea către emanciparea femeii, către egalizarea socială a sexurilor, care după mii de ani de robie începe să se agite în vremea noastră, se datorește tot desvoltării economice.

Marea industrie modernă distruge familia patriarhală, scoate pe fată și pe femeie din casă și le aruncă în fabrici, unde le fac factori economici tot așa de importanți ca și bărbații: aceasta se întâmplă în proletariatul muncitor. În proletariatul intelectual se petrece același proces: proletare intelectuale devin profesoare, funcționare, doctori, etc., deci ajung iarăși factori economici tot așa de însemnați ca și bărbații. Astfel dar, prin desvoltarea economică modernă în proletariatul modern fie muncitor, fie intelectual, femeia devine un factor economic tot așa de important ca și bărbatul: de aici deci principialmente pornește mișcarea de emancipare a femeii, o mișcare ce, de sigur, se va încorona ca un deplin succes însă într'o altă organizare socială.

Astfel dar, concepția materialistă a istoriei ne arată cauzele cari au determinat preponderența sexului femeiesc la triburile primifive (gynaikokratie); cauzele cari au determinat distrugerea preponderenței femeiești și înlocuirea ei prin preponderența bărbătească (andokratie) și în sfârșit cauzele cari în societatea contemporană nouă, determină mișcarea spre egalizarea sexurilor.

Să luăm acum un alt exemplu și anume desvoltarea Americii, ori mai ales a Statelor-Unite din America.

Desvoltarea socială a Americii e mai ușor de studiat, pentru că s'a făcut într'o vreme mai scurtă, dinaintea ochilor câtorva generații.

Primii coloni debarcați în America au găsit pământ

întins, roditor, nestăpănit de nimeni. Fiecare a luat atâta pământ cât putea lucra cu familia lui. S'ar părea că nici nu se poate mai mare fericire. Însă după cinci șase generații, acești coloni se lasă de proprietățile individuale, se asociază în comune semi-colectiviste, asemănătoare cu **marca** germană. După câteva generații, aceste comune se desfac iarăși în folosul proprietății individuale și tot odată ia o colosală întindere robia negrilor, cari — după alte câteva generații, — sunt liberați după un război sângeros al unei părți din America împotriva celeilalte.

Incercați acum, dacă puteți, să explicați acest proces istoric prin concepția lui Buckle, Spencer, etc. O proprietate individuală, care în curând trece în proprietate colectivă, care iarăși trece în individuală și urmașii colonilor puritani — cari fugiseră de apăsarea politică și religioasă — oameni, cari cei dintâiu au declarat drepturile omului, libertate, fraternitate, etc., introduc și organizează o robie și un comerț de robi, pe cari l'ar fi invidiat și barbarii vechi. Ce explicație ar putea să ne dea Buckle, care crede că factorul hotărâtor în istorie e progresul cunoștințelor, ori Spencer, pentru care același factor e progresul sentimentelor ?

Explicația o găsim numai studiind acest proces istoric, numai socotind ca factor hotărâtor procesul material, economic.

Intr'adevăr.

Primii coloni debarcați cu toate că aveau la dispoziție atâta pământ cât puteau lucra, nu puteau trăi decât în mizerie din cauza izolării, din cauza lipsei de diviziune a muncii. Lupta cu natura înconjurătoare ca și lupta cu Indienii (Pieile Roșii) trebuia de o potrivă să-i silească a se grupa în comune semi-colectiviste, în felul **Mărcii** germane, care s'a alcătuit cam în aceleași condițiuni.

Odată alcătuite aceste comune, au început să prospereze, s'au îmbogățit, s'a mărit diviziunea muncii, s'a împu-ternicit schimbul, deci comerțul și tot odată s'a născut o

neegalitate de averi chiar în sânul comunei, ceea ce era cu putință până la un punct din cauză că comuna era numai pe jumătate colectivistă.

Dar tot acești factori economici (îmbunătățirea instrumentelor de muncă, creșterea populației, a diviziunii muncii, a schimbului, neegalitatea relativă a averilor) au fost principalii factori cari au dizolvat și comuna americană. La distrugerea comunei au lucrat acei membri ai comunei americane colectiviste, cari erau mai puternici, mai bogați, pentru că proprietatea lor individuală le serveau numai lor.

Însă după dizolvarea comunei, acești privilegiați s'au găsit într'o pozițiune mult mai desavantajoasă decât cei din Europa de altă dată.

În Germania, spre pildă, după ce s'a dizolvat **Marca** (comuna), cei mai privilegiați, mai bogați, mai puternici — acei cari aveau instrumente de muncă, ateliere, pământ acaparat — au găsit imediat forțe exploatabile în membrii mai săraci ai fostei comune, cari ajungeau cu atât mai mlădioși cu cât nu mai era comuna cu instituțiile comunale pentru a-i ocroti. În America însă, după dizolvarea comunei, se găseau încă atâtea întinderi colosale de pământ liber, încât cei săraci puteau lucra și preferau chiar să lucreze pentru dânșii, nu pentru stăpâni. Încât cei ce acaparaseră moșii întinse, cei ce aveau plantații de trestie de zahăr, ateliere, etc., aveau acum instrumente de muncă dar n'aveau brațe, pentru că n'aveau de unde să le ia. Față cu această colosală lipsă de brațe, față cu această nevoie economică, strănepoții puritanilor, republicani **pur sang**, au ajuns cei mai aprigi sclavagiști și au organizat robia cu o cruzime și pe o scară atât de întinsă încât au lăsat în umbră pe sălbaticii și pe barbari.

Sub regimul sclavagist au început iarăși să crească enorm bogățiile Americanilor (de astă dată numai ale unei minorități, stăpânii de robi) populația a prins a crește foarte mult și cu atât mai tare cu cât o ajuta la creșterea și emigrarea din Europa, industria a luat un avânt foarte mare. Dar cu

cât creștea populația, cu cât producția se făcea mai sistematică și mai științifică, cu atât sclavagiul negrilor ajungea mai puțin folositor, ajungea mai de prisos: un sclav și mai ales un sclav negru e un lucrător prost, cu atât mai mult într'o producție mai înaintată, mai științifică. Afară de aceasta, pentru sclavi trebuie o mulțime de supraveghetori la lucru, de paznici să nu fugă, etc.; apoi pieirea unui sclav e o pierdere mare pentru stăpân. În toate aceste privințe un lucrător salariat e mai convenabil. Când deci înmulțirea populației prin nașteri și emigrare a creat un stoc mare de proletari liberi de rasă albă, sclavajul a trebuit să cadă, ne mai fiind economic. Și cu cât ajungea sclavajul mai de prisos — și chiar vătămător economic — cu atât creștea și mișcarea aboliționistă, care s'a sfârșit prin desființarea robiei.

Savantul și mult talentatul economist italian **Achile Loria**, care a făcut această analiză a dezvoltării Americii, cu drept cuvânt găsește că această dezvoltare americană distruge teoria lui Buckle, după care evoluția economică a societății e determinată de evoluția cunoștințelor, a științei, a inteligenței. Un fervent aderent însă al lui Buckle, un tânăr învățat, Guglielmo Ferrero, răspunde lui Loria că chiar faptele expuse de acesta arată că Buckle a avut dreptate, pentru că, zice Ferrero, „dacă Englezii cari s'au dus în America ar fi avut toți geniul unui Spencer, ei ar fi avut cu totul altă istorie... Greșeli făptuite sunt inevitabile pentru omenirea prezentă dar o omenire de zece ori mai inteligentă nu le-ar fi săvârșit”. De aceea urmează, după Ferrero, că Buckle a avut dreptate crezând că inteligența și progresul cunoștințelor sunt factorul hotărîtor al întregii vieți istorice în general și al vieții economice în special.

De multe ori și slăbiciunea argumentelor protivnicilor unei teorii arată, într'un mod indirect, puterea și veracitatea teoriei.

În adevăr.

Loria examinând dezvoltarea istorico-socială a Americii, arată că dezvoltarea aceasta a fost condiționată de procesul economic și nici de cum de inteligența oamenilor ori de dezvoltarea cunoștințelor omenești. „Da, zice Ferrero, dar dacă oamenii ar fi fost toți genii, atunci ar fi fost altfel”. „Foarte bine, ar putea să-i răspundă Loria, se înțelege că dacă toți oamenii ar fi genii or semi-zei, atunci ar fi altă socoteală, dar noi nu observăm și nu studiem procesul istoric al unei omeniri imaginare, ci al omenirii reale, așa cum a fost ea, așa cum a trăit ea în realitate, Și în această omenire reală procesul economic hotărăște mersul istoric al omenirii”.

Cum vedem, argumentele lui Ferrero sunt nu slabe, ci naive și copilărești. Și dacă un om cult nu găsește alte argumente, apoi și aceasta vorbește în folosul teoriei pe care o combate.

Să trecem acum la un exemplu de altă natură.

Să luăm societatea medievală la un timp anumit al dezvoltării sale, cu comunele ei rurale în cari se păstraseră încă rămășiți din comunismul primitiv.

În aceste comune rurale se produceau mai toate cele necesare comunei. Ceea ce se producea se consuma în mare parte în comună; cu alte cuvinte, în comună se produceau valori de întrebuințare și nu valori de schimb, nu mărfuri. Aceste comune rurale erau foarte izolate unele de altele din cauza lipsei de căi de comunicație. Meseriașii și micile stabilimente manufacturiere existau în orașe. Patronii acestor stabilimente și comercianții formau începuturile clasei burgheze menite să ajungă în viitor clasa precumpăitoare. Clasa dominantă de atunci sunt feudații.

Ce a hotărât prefacerea acestei societăți feudale în societatea burgheză modernă? Să vedem. În această societate feudală începe, ori, mai bine zis, urmează a se desvolta, pro-

ducțiunea economică; producțiunea agricolă se îmbunătățește, tot astfel se îmbunătățesc puțin câte puțin instrumentele de muncă în meserii. Ca rezultat: creșterea populației, îmbunătățirea căilor de comunicație, creșterea diviziunii muncii și, împreună cu aceasta, creșterea bogățiilor, creșterea producerii de mărfuri și, deci, creșterea schimbului lor.

Prin acest proces economic, se produc două fenomene importante: mai întâi se sfarmă puțin câte puțin instituțiunile semi-comuniste rurale, care nu se pot împăca de loc cu noua stare economică — cu producerea de mărfuri — se sfarmă relațiunile patriarhale dela sate și populația crescândă se concentrează mai ales în orașe. Pe de altă parte, cu cât crește producțiunea, mai ales în orașe în manufactură, și cu cât crește schimbul mărfurilor, — comerțul, — cu atât crește și partea burgheziei, care reprezintă și stăpânește ea această producțiune orășenească-manufacturieră și acest comerț. Și, de aci înainte, orice descoperire, orice înaintare a procesului economic slujește la întărirea clasei burgheze contra clasei feudale.

Așa, spre pildă, când progresul producțiunii a permis să se construiască vase de mare puternice, corăbii mari, când s'a inventat compasul, — atunci, prin acest progres al producțiunii, s'au făcut posibile călătorii depărtate și descoperirea Americii; iar această din urmă descoperire, acest nou continent consumând atâtea mărfuri și mai ales vărsând atâta aur în Europa, a avut o influență colosală asupra mersului economic al societății europene, mărind diviziunea muncii, producerea de mărfuri, comerțul și deci puterea burghezimei. Marile invențiuni economice, cum e **Jeny Mill**, mașina de tors, a făcut o întreagă revoluție în producțiune, a distrus pe producătorii mici, pe torsări și țesătorii-meseriași, a concentrat ramura aceasta de producțiune în orașe în mâna bogătașilor manufacturiști, a deplasat populația dela sate la orașe și acestea toate au fost, negreșit, în folosul burghezimei orășenești, care devenea din ce în ce mai puternică.

Pe de altă parte, cu cât se desvolta, cu cât creştea această nouă stare economică, cu atâta ea se împăca tot mai puţin cu instituţiunile politico-sociale feudale. De aceea, când burghezimea, reprezentanta acestei stări economice, s'a simţit destul de tare, ea a intrat în luptă cu feudalismul şi l'a distrus, zidind pe ruinele lui o altă stare sociale, — societatea burgheză modernă. Schimbarea dar a societăţii feudale, a instituţiunilor feudale în instituţiuni burgheze moderne, se explică prin procesul economic, prin dezvoltarea economică a societăţii.

Aci mă aştept la obiecţiunea următoare :

— „Bine, vor zice unii, e incontestabil că dezvoltarea producţiunii, perfecţionarea instrumentelor de muncă, care merge dela perfecţionarea unui simplu instrument de meserie până la **Jeny Mill** ori până la maşina cu abur, schimbă întreaga alcătuire socială, dar chiar aceste perfecţionări de instrumente, chiar invenţiunile şi progresul procesului economic, condiţionat de aceste perfecţionări de instrumente, e datorit intelectului; doar intelectul, spiritul omenesc e acela care face aceste îmbunătăţiri şi perfecţionări în producerea economică; este el, deci, factorul principal, resortul, dacă voiţi, al omenirii”.

Cum vedeţi, obiecţiunea este foarte serioasă. Cu toate acestea nu-i mai puţin greşită. Şi iată de ce :

Numai atunci intelectul ar putea fi socotit ca resortul istoriei, când el ar fi ajuns din factor individual un factor social, adică intelectul social, şi, ca atare, ar fi hotărît într'un mod conştient mersul istoric al omenirii. Cu alte cuvinte, când societatea s'ar fi înţeles asupra mersului economic; când, prevăzând toate rezultatele ulterioare ce ar da orice schimbare economică, orice îmbunătăţire sau perfecţionare de instrumente, ar fi dirijat în armonie cu această prevedere mersul ei economic, — atunci, bine înţeles, intelectul social ar fi fost numai decât resortul, factorul determinant al istoriei omenirii.

Dar oare așa a fost ? Oare meșteșugarul care a perfecționat instrumentul, pricepea el, prevedea el toate schimbările sociale ce vor reeși din această perfecționare ? Oare acela care a inventat mașina Jeny Mill, pricepea el revoluția ce va face invenția lui ? Oare pricepea aceasta societatea ? Și, mai ales, dacă ar fi priceput-o întru câtva, **condus-a societatea în concordanță cu aceasta mersul ei istoric** ? Nimic din toate acestea !

Meșteșugarii cari au perfecționat instrumentele de muncă, creând și prefăcând manufactura, nu s'au condus în aceste perfecționări decât de propriul și imediatul lor interes: habar n'aveau nu numai ei, dar chiar cei mai geniali din contemporanii lor de rezultatele sociale îndepărtate ce vor produce perfecționările acestea, cu atât mai mult habar n'avea de toate acestea societatea contemporană lor, — astfel încât societatea **suferea** rezultatele procesului economic, dar **nu-l dirija**.

Se înțelege că intelectul, că spiritul, a fost un factor absolut necesar pentru producerea unui instrument, unei invențiuni economice; dar tot așa de necesar factor pentru producerea acestei invențiuni a fost și ochiul omului și musculatura lui, și circulația sângelui, în sfârșit tot organismul lui fiziologic și psihologic. Oare nu cumva din cauză că vederea omului a fost un factor absolut trebuincios pentru producerea perfecționărilor economice, trebuie să socotim vederea ca resortul vieții istorice a omenirii, ca principalul factor istoric ? Evident că nu. Și același lucru trebuie să-l spunem și despre intelectul individual din evul mediu.

Dar faptul acesta îl voi lămuri mai bine mai la urmă.

Acum, dați-mi voe, după această întrerupere pe care am crezut-o foarte necesară, să urmez mai departe cu aplicarea concepției materialiste la exemplele reale istorice.

Am văzut în câteva cuvinte cum materialismul economic explică trecerea societății feudale în societatea burgheză mo-

dernă. Să vedem acum, cum după aceeași concepție se lămurește trecerea societății moderne burgheze într'o altă formă social, superioară celei moderne. Nici timpul nici cadrul acestei conferințe nu mă iartă să mă întind pe larg cum ași fi dorit asupra acestei părți; de aceea îmi veți da voie să explic totul în câteva cuvinte.

Procesul economic început și urmat în epoca medievală, își continuă mersul în veacul nostru **cu iușeala aburului**. Aceasta nu-i o expresie figurată. Prefacerea aburului în motor a accelerat într'un mod colosal procesul economic al societății. Manufactura mare din veacul trecut, unde lucrau sute de lucrători, s'a prefăcut în fabrici colosale, unde lucrează mii și câte odată zeci de mii de oameni; drumurile și șoselele de odinioară s'au prefăcut în drumuri de fier; telegraful transmite cu iușeala fulgerului gândirile noastre la distanțe nemăsurate; diviziunea muncii din națională a ajuns internațională, producțiunea mărfurilor a crescut enorm; debușeul național a devenit și el din național internațional; productivitatea muncii s'a mărit enorm și enorm s'a mărit populația și mai ales enorm s'au mărit orașele. Astfel dar, precum vedeți, societatea contemporană nouă e aproape altă societate decât cea din veacul trecut, de pildă.

În societatea aceasta se dezvoltă contradicerea următoare, care o sapă din temelii: cu cât societatea se dezvoltă economiceste, cu cât crește populația, — cu atâta viața se socializează, se colectivează, ca să zic așa, tot mai mult și mai mult, cu atât, prin urmare, și organismul social devine tot mai concret, tot mai agregat din dezagregat cum era altă dată.

Ca să pricepem adevărul acesta mare, să comparăm societatea contemporană nouă cu o societate din urmă, s'o comparăm de pildă, cu veacul de mijloc în care populația era puțină, în care și acei puțini locuitori n'aveau cum să comunice între ei din cauza căilor de comunicație rudimentare. Un locuitor dintr'un sat — din pricina unor asemenea căi de

comunicație — n'avea ideie și nu-și avea viața legată nu numai de concetățenii lui mai depărtați, dar de multe ori nu cunoștea nici chiar pe locuitorii unui sat mai apropiat, nu avea ideie de ei. Într'o asemenea societate, viața era în adevăr foarte individualizată, foarte dezagregată. În ziua de azi însă, viața unui om e legată de viața societății întregi. În unele țări, populația a ajuns așa de deasă, încât am putea zice că — în Belgia de exemplu — locuitorii se ating cu cotul unul pe altul; căile de comunicație, telegrafurile, colosala împărțire a muncii, pun în legătură nu numai pe locuitorii aceleiași țări, dar pe locuitorii continentelor întregi. În același timp, interdependența, ca să zic așa, a cetățenilor unei țări între ei, ajunge cât se poate de mare. Așa, spre pildă, un om care ar aduce o boală epidemică, precum e ciuma, în Londra, ar pune în primejdie viața a cinci milioane de suflete; o mie de oameni cari călătoresc cu un tren, își încredințează viața lor unui om pe care nici nu l'au văzut vre-odată, mecanicul, și care, printr'o simplă mișcare din mână, poate distruge trenul întreg. Mai departe, dacă se va inventa un explosibil mai puternic decât nitro-glicerina, atunci un om rău va putea face să sară în aer, din odaia lui, străzi întregi, dacă nu un întreg oraș.

Așa dar, încă odată, viața se socializează, se colectivizează așa de mult, legătura socială devine așa de intimă, interdependența membrilor societății devine așa de mare, încât cu drept cuvânt putem zice că acum viața unei societăți atârnă de fiecare individ și viața fiecărui individ atârnă de societate. Cu drept cuvânt putem zice iarăși, că societatea poate fi numită acum un organism ale cărui părți sunt intim legate între ele.

Și, tot deodată, în acest organism socializat se socializează, se colectivizează și producțiunea economică. În industrie, în fabrici, sunt mii, sunt zeci de mii de oameni cari lucrează colectiv în aceeași fabrică, după același plan, pentru facerea unui produs economic. În agricultura mare, sunt

iarăși mii de oameni cari tot după același plan lucrează colectiv pe o moșie întinsă pentru a scoate un produs agricol.

Ei bine, — pe când întreaga viață socială se colectivizează; pe când producția economică se colectivizează și ea din ce în ce mai mult — **apropierea produselor, apropierea instrumentelor de muncă nu e socializată, nu e colectivă, ci rămâne individualistă.** Fabriци, mine, moșii, producția întreagă nu aparține întregului organism social, societății, ci... aparține la indivizi deosebiți.

Aceasta e marea, e colosala contradicție ce se dezvoltă prin procesul, prin progresul economic în societățile moderne.

Această contradicție și anomalie e cauza marilor anomalii sociale de astăzi. De aici proletarizarea masselor muncitoare, concentrarea de bogății imense în mâinile unora și înfiorătoarea sărăcie la alții; de aci acest egoism strâmt, acea luptă de clase, acea luptă între indivizi în societatea modernă, etc.

Toate aceste crude anomalii vor dispărea împreună cu marea anomalie ce le slujește de obârșie !

Căci, cu cât se va dezvolta mai mult socializarea, colectivizarea vieții sociale și a producției, cu atât mai imperios va deveni și colectivizarea apropierii.

Precum la un anumit grad de presiune aburul sfărâmă în bucăți cazanul, astfel sub presiunea socializării vieții și producției (ajunse la un anumit grad de dezvoltare) se va sfărâma în bucăți apropierea individualistă cu întregul ei edificiu politic și juridic. Și acea societate unde vor fi colectivizate nu numai producția ci și instrumentele de muncă și toată gospodăria națională, socială, acea societate se numește societatea socialistă.

Iată pentru ce, domnilor, societatea socialistă este nu o dorință deșartă, nu un vis, ci o **necesitate neînlăturabilă**, provocată de procesul economic al societății însăși, provocată de absoluta nevoie de a se armoniza socializarea întregii

vieți, socializarea producției, care există deja, cu socializarea apropierii.

Spun aceste câteva cuvinte la adresa acelor cari văd în socialiști niște utopiști, niște vizionari. De altfel, despre societatea socialistă nu voi vorbi acum pentru că nu mă iartă cadrul ce voi să dau acestei conferințe. Voi insista totuși asupra unei singure deosebiri dintre societatea actuală și societatea socialistă, deosebire care intră perfect în subiectul acestei conferințe. Această deosebire e următoarea:

Pe când în societatea de astăzi procesul economic stăpânește societatea; pe când producătorii nu stăpânesc produsele lor, ci sunt stăpâniți de ele, — în societatea socialistă, dimpotrivă, societatea va stăpâni procesul economic, producătorii vor stăpâni produsele.

Dați-mi voie să insist mai mult asupra acestui punct, asupra acestui mare adevăr, căci el e de o mare însemnătate pentru subiectul conferinței mele.

În orice societate producătoare de mărfuri, marfa odată produsă scapă de sub stăpânirea producătorului. Produsul nefiind creat pentru întrebuințarea producătorului, ci pentru vânzare, pentru schimb, pleacă dela producătorul său în lumea largă a mărfurilor. În aceste călătorii, adeseori el face multe șotii creatorului său. Iată câteva exemple:

Presupuneți o fabrică de tunuri. Tunurile odată produse, sunt vândute și poate revândute. Ei bine, într'un caz de război se poate întâmpla foarte ușor ca aceste tunuri să se întoarcă tocmai împotriva acelor cari le-au produs, să omoare tocmai pe producătorii lor.

Alt exemplu: o fabrică de mașini. Lucrătorii produc o mașină perfecționată. Această mașină, introdusă în industrie, poate arunca pe drumuri făcând de prisos pe o mulțime de lucrători cari mai înainte înlocuiau cu brațele lor mașina. Ei bine, printre acești lucrători rămași pe drumuri pot fi chiar aceia cari au produs-o, în tot cazul frați de-ai lor, frați de suferință și de muncă.

Altă pildă. Cunoașteți cu toții greva generală a mine-
rilor din Anglia. 500.000 de lucrători au rămas pe drumuri.
Dacă socotim și copiii lor, avem un număr de 1.000.000 de
suflete aruncate în valurile sărăciei. Cauza acestei nenorociri
e supraproducția de cărbuni. Și aci trebuie să explic în două
cuvinte ce este această supra-producție.

În societatea actuală, se produce fără nici o socoteală;
societatea nu știe nici când, nici cum trebuie să se producă.
Ci singura putere, care hotărăște modul și quantumul pro-
ducției, e o putere oarbă, care se numește concurență,
starea pieții. În cazul nostru, minerii au produs, să zicem,
la un moment dat, o cantitate de X milioane tone de cărbuni.
Acești cărbuni se prezintă în piață pentru vânzare; însă
piața este, după expresia economiștilor, saturată de cărbuni,
așa că aceste X milioane de tone sunt de prisos și, fiind de
prisos, vor scobori, prin prezența lor netrebuincioasă, prețul
cărbunilor în general. Atunci patronii mineri vor fi siliți să
coboare salariul muncitorilor ori să înceteze producțiunea, și
deci, să concedieze pentru o vreme oarecare pe producătorii
acelor X milioane de tone de cărbuni, cari vor rămâne mu-
ritori de foame. Produsul contra producătorilor.

Alt exemplu.

Să presupunem, domnilor, un agricultor mare cu o mare
energie, cu o mare știință, cu foarte mare talent. Acest agri-
cultor genial, să presupunem, a pus tot: energia, cunoștin-
țele, geniul său într'o moșie oarecare, nu tocmai favorabilă
agriculturii, dar, prin calitățile intelectuale extraordinare, a
învins toate greutățile, a învins natura, a făcut să producă
bine. Agricultorul nostru strânge recolta și o scoate în vân-
zare. Dar iată că în vremea aceasta s'a întâmplat că recolta
din America și India a fost mare. Din această cauză pre-
țurile scad enorm, produsele agriculturului nostru, apărute
în piață, nu pot fi vândute sau vor fi vândute pe preț scăzut
de genialul nostru agricultor, fără cea mai mică vină din
partea lui, e ruinat, rămâne pe drumuri. Și astfel un om care

a învins natura, e învins la rândul lui de propriul său produs ori mai bine zis de **modul social** cum se produc și se distribuie bogățiile în societatea modernă.

Ași putea înmulți exemplele de asemenea natură, dar cred că și acestea sunt de ajuns, pentru a arăta cum în societatea modernă producțiunea stăpânește pe producători.

Nu tot astfel se va întâmpla în societatea socialistă. Într'o societate în care instrumentele de muncă aparțin societății întregi, nu la indivizi deosebiți, această societate întârșează un fel de gospodărie unitară, o mare familie. O societate ca aceasta nu mai produce mărfuri de vânzare, valori de schimb, ci valori de întrebuințare pentru ea. Și, ca urmare logică, o asemenea societate hotărăște prin anumite organe (comitete de statistică, delegațiuni, etc.) ce trebuie de produs, **cum și după care plan**; ea hotărăște ce mașini trebuie introduse, ea hotărăște toată gospodăria socială. Cu alte cuvinte — **într'o așa organizație, societatea începe să dirijeze mersul economic și începe să-l dirijeze într'un mod conștient și chibzuit.**

Este dar clar că în societatea socialistă momentul hotărîtor al vieții sociale este nu procesul economic ci intelectual, ci spiritul omenesc, dar nu spiritul supra-natural al metafizicianilor, ci spiritul natural, produsul natural al evoluțiunii. Da, aceea ce un Buckle credea adevărat pentru întreaga istorie a omenirii, dela începutul dezvoltării ei, va fi adevărat... însă numai pentru societatea socialistă.

Și tocmai aci este deosebirea, măsura deosebire între era socialistă și toate celelalte epoci pe care le-a suferit omenirea. După mii de ani de robie, după mii de ani în cari societatea a fost stăpânită și condusă de niște puteri oarbe, pentru întâia oară atunci ea va deveni cu desăvârșire conștientă, adevărat liberă, perfect stăpână conștientă peste destinele ei. Faptul acesta e de o însemnătate colosală.

Dar concepția materialistă a istoriei a fost învinuită de imoralitate, i s'a imputat că e fatalistă, că subordonează în-

treaga mișcare a omenirii condițiunilor materiale, procesului economic, **stomacului**, că ea reduce intelectul, morala la un rol supus.

E stranie învinuirea, cum vedeți.

Dar ce vină poate avea concepția materialistă a istoriei, de faptul că **până astăzi** intelectul ori morala omenească nu a putut avea un rol preponderent în mișcarea istorică a lumii ?

De când o concepție, o teorie, poate fi învinuită de faptele pe care ea le **constată numai** ?

Este o altă teorie, domnilor, care a fost tot în modul acesta criticată. Această teorie este **darwinismul**.

I s'a imputat că e imorală, pentru că găsea origina omului în maimuță. Dar la acestea cu drept cuvânt ar putea răspunde un darwinist:

— „Da, e foarte umilă origina omului; dar cu cât mai umilă este ea, cu atât mai multă cinste face omenirii faptul că a ajuns acolo unde o vedem azi; da, omul a **fost** maimuță, — dar în lungul șir al veacurilor el ne-a dat un Shakespeare, un Newton, un Laplace, un Darwin, un Marx; ce viitor sublim așteaptă deci pe om !”.

Și aceea ce darwinismul zice despre om, poate să zică de bună seamă concepția materialistă a istoriei despre societate:

— „Da, sunt umile începuturile societăților omenești; factorul hotărîtor în dezvoltarea societății dela început a fost organizarea relațiilor sexuale, un fel de selecțiune animală; da, mii de ani dela barbarie până la civilizație și în toată perioada civilizației, momentul hotărîtor în istorie a fost procesul economic — o forță inconștientă și oarbă... — și cu toate acestea societatea a ajuns acolo unde o vedem astăzi, devenind dela un trib sălbatic, o Franță ori o Anglîteră modernă ! Ce va fi dar atunci, când momentul hotărîtor în dezvoltarea istorică a omenirii va fi nu o forță oarbă, nu o forță inconștientă, ci intelectul omenesc, con-

știința socială! ? În cazul acesta, viitorul luminos ce așteaptă societatea e așa de mare și așa de strălucit, cât cea mai genială fantezie nu-l poate concepe”.

Precum vedeți, concepția materialistă a istoriei nu numai că nu e o concepție pesimistă, descurajatoare, ci dimpotrivă, dătătoare de curaj în cel mai mare grad.

Aci mi s'ar putea face o întrebare:

— Incepând dela forma socialistă pe care o va îmbrăca societatea, — când intelectul omenesc, intelectul social și conștiința socială vor ajunge momentul hotărîtor în istoria omenirii, — va rămâne oare esențial veșnic acest factor ? Va hotărî el oare definitiv, totdeauna, istoria omenirii ?”.

A căuta răspuns la această întrebare, ar fi să ne afundăm cu mintea în lumea ipotezelor îndrăznețe, a fanteziei, a utopiei ! Căci ce putem noi ști astăzi despre un viitor atât de îndepărtat ? Dar dacă mi-ar fi permis mie să fac o asemenea ipoteză îndrăzneță, ași zice următoarele:

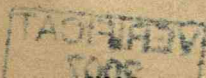
Spencer, în admirabila lui carte **evoluția moralei**, face o profeție, pentru care de altmintrelea are multe argumente și date științifice. Spencer prevede o vreme când omenirea întreagă va forma o singură societate, un mare, un colosal organism social. Și acest organism va fi așa de armonic, interesele și sentimentele tuturor vor fi atât de armonizate, acest organism va fi atât de simțitor, încât fiecare bucurie a unora va găsi un răsunset **fericit** în inima tuturor, după cum o bucurie ori o durere ce ne lovește acum individual, e resimțită viu de întregul nostru organism.

Ei bine, când omenirea va ajunge la gradul acesta de dezvoltare, atunci momentul hotărîtor în societate, afară de intelect, vor fi sentimentele sociale și altruiste, momentul hotărîtor în dezvoltarea acelei societăți vor fi iubirea și simpatia universală.

Dar — cum am zis — a specula asupra viitorului îndepărtat, este a te afunda cu mintea în lumea vagă a utopiei. Și cred că noi cei de astăzi ne putem mulțumi cu acele

înălțimi amețitoare la care **științificește** ne ridică analiza economică a societăților și concepția materialistă a istoriei, când ne arată că momentul hotărîtor în societatea viitoare va fi intelectul și conștiința socială.

Și aceasta nu într'o societate grozav de depărtată, ci într'o societate foarte apropiată de noi, care bate la porțile societăților moderne, și nu așteaptă decât ca popoarele muncitoare conștiente și luminate să-i strige: „**Intră !**”.

Partidului Social - Democrat

a tipărit următoarele broșuri:

Manifestul Comunist		
de KARL MARX și FR. ENGELS		Lei 100
Originile socialismului științific		
de FR. ENGELS		Lei 135
Ce vor socialiștii		
de C. DOBROGEANU-GHEREA		Lei 150
Lupta de clasă		
de Dr. TATIANA GRIGOROVICI		Lei 50
Socialism și libertate		
de JEAN JAURES		Lei 80
Karl Marx, schiță biografică		
de Dr. OTTOI-CALIN		Lei 55
Teoria lui Karl Marx asupra valorii și plus-valorii		
de Dr. TATIANA GRIGOROVICI		Lei 40
Din ideile fundamentale ale socialismului științific		
de C. DOBROGEANU-GHEREA		Lei 60
Lupta de clasă și transformarea socială		
de ILIE MOSCOVICI		Lei 60
Opera istorică a lui Marx		
de KARL KAUTSKY		Lei 15
Intelectualii și socialismul		
de PAUL LAFARGUE		Lei 65
Munca manuală și intelectuală		
de P. KROPOTKIN		Lei 80
Reforma socială sau Revoluție socială ?		
de KARL KAUTSKY		Lei 275
Religia, Familia și proprietatea		
de RAICU IONESCU-RION		Lei 80
Marxism și darwinism		
de A. PANEKOEK		Lei 85
Salarii, preț, profit	de KARL MARX	Lei 135
Materialismul istoric	de H. GORTER	Lei 230
Munca salariată și capital	de KARL MARX	Lei 85
Plus-valoarea și plus-valoră	de K. RENNER	Lei 60

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007